

ФІЛОСОФІЯ І ПСИХОЛОГІЯ

УДК 14

УТОПІЧНИЙ ХАРАКТЕР «НАУКОВОГО СОЦІАЛІЗМУ»

Шпак В. Т. (м. Черкаси)

В статті показано, що «теорія наукового соціалізму» Маркса і Енгельса, яка ґрунтується переважно на ідеях і вигадках їх попередників та сучасників – утопічних соціалістів – зазнала краху. «Геніальні передбачення» засновників комуністичного вчення також виявилися утопією.

Ключові слова: «теорія наукового соціалізму», міф, утопія.

В статье показано, что «теория научного социализма» Маркса и Энгельса, основанием которой послужили идеи и вымыслы их предшественников и современников – утопических социалистов – потерпела крах. «Гениальные предначертания» основоположников коммунистического учения оказались тоже утопией.

Ключевые слова: «теория научного коммунизма», миф, утопия.

It is shown in the article that the «theory of scientific socialism» by Marx and Engels based mainly on the ideas and assumptions of their predecessors and contemporaries – Utopian socialists – has failed. «Genius foresights» of the communist teaching founders also proved to be Utopia.

Key words: «theory of scientific socialism», utopia

«Науковий соціалізм» Маркса і Енгельса ґрунтувався на ідеях Т. Мора, Т. Кампанелли, Сен-Сімона, Фур'є, Оуена, Дезамі, Кабе, Вейтлінга та інших мрійників, що Енгельс завжди визнавав, називаючи як своїх попередників, так і сучасників утопістами і запозичуючи одночасно їх ідеї, мрії, пророцтва. Навіть назву свого вчення – «науковий соціалізм» – вони запозичили у Фур'є, який називав свої соціалістичні ідеї «соціальною наукою». Маркс і Енгельс лише поміняли місцями ці два слова. Через те і «науковий соціалізм» мало чим відрізняється від утопічного соціалізму, хоча певна відмінність існує. Соціалісти-утопісти прагнули запровадити соціалізм шляхом переконань, пропаганди або реформ чи наказів і розпоряджень влади, а тому зверталися і до влади, і до всього населення, а Маркс і Енгельс вважали, що тільки робітничий клас може здійснити перехід до соціалізму шляхом насильства – здійснення пролетарської революції, встановлення диктатури пролетаріату, лік-

відації експлуататорських класів і заміни приватної власності суспільною, – а тому проголошували ідею «історичної місії пролетаріату».

«Світле майбутнє всього людства» в уяві Маркса і Енгельса містило дуже багато суперечностей і безглуздя, довільних вигадок, фантазій і мрій, запозичених у попередників і сучасників. Сидячи у затишному кабінеті і уявляючи себе геніальним пророком, учителем світового пролетаріату і визволителем всього людства, Маркс конструював майбутній суспільний лад, вигадуючи нові ілюзії. Це і дало привід Вейтлінгу назвати його конструкції майбутнього устрою суспільного життя «кабінетним соціалізмом», що викликало у Маркса несамовиту лють.

Загалом «теорія наукового комунізму» більше нагадує міф, гадання, одкровення, аніж щось схоже на науку, хоч і має наукоподібний вигляд. Та й сама ця назва абсурдна, бо вигадки, мрії, благі наміри та побажання не можуть бути науковою теорією. Це відзначав Іван Франко, який писав: «...соціалізм сьогодні, особливо для менше освічених його прихильників, має далеко більше характер релігії, опертої на непорушних догмах та на культурі осіб, аніж характер науки» [7, с. 68]. Ще Бернштейн в 90-х рр. XIX ст. вважав, що «теорія наукового соціалізму» не може бути науковою з тієї причини, що це теорія суспільства, якого немає. В західноєвропейських країнах це зрозуміли і марксівський соціалізм не сприйняли, на відміну від Росії, де панувала міфологічна свідомість, а тому і комуністичний міф Маркса сприйняли не тільки більшовики, а й меншовики та есери.

Апріорні схеми і «наукові передбачення» майбутнього суспільного устрою «геніальних основоположників» ґрунтуються, крім фантазії, мрій і здогадів їх попередників-утопістів, також на софістичних вправах і маніпуляціях абстрактними категоріями. Навіть запозичений ними у Сен-Сімона «основний принцип комунізму» – «від кожного за здібністю і кожному за потребою» – був утопічним, бо ніхто не може наперед визначити здібності людини, а тим більше не можна задовольнити її потреби, що постійно зростають. Нісенітницею виявилися «геніальні» ідеї про приреченість всього людства на реалізацію накресленої Марксом схеми невідворотного соціального устрою. Історія є свідченням помилковості твердження Маркса, ніби капіталізм вичерпав себе і повинен бути «скасований». Помилявся він і тоді, коли вслід за соціалістами-утопістами проголошував необхідним усунення при соціалізмі поділу праці, (цю ідею обґрунтовували Т. Мор, Т. Кампанелла, Ш. Фур'є та ін.), яким неначебто породжується «професійний ідіотизм» [3, с. 154].

В творах Маркса і Енгельса не можна знайти відповідь на дуже важливе питання: що буде стимулювати економічний, науково-технічний, соціальний прогрес при комунізмі? Адже, ні конкуренції, ні прибутку, ні примусу, ні особистої вигоди чи відповідальності в цьому суспільстві, на їх думку, не буде і в той же час продуктивні сили зростуть «в короткий термін до безкінечності» [3, с. 128]. Ще в 1844 р. Маркс негативно ставився до зрівнялівки в оплаті праці, бо вважав, що в такому суспільстві не буде стимулу до праці. Якщо і ледар, і бракороб, і той, хто всі сили віддає праці, отримують однако-

ву плату, то врешті-решт працювати творчо, сумлінно та самовіддано ніхто не буде. Однак, в 1848 р. в «Маніфесті комуністичної партії» він по суті відмахується від цього питання як від надойливої мухи, нібито і не потрібно при соціалізмі ніякого стимулу.

Не можуть не вражати запозичені Марксом і Енгельсом у своїх попередників і викладені у «Маніфесті комуністичної партії» суперечливі і плутані ідеї, які деталізують суспільне життя за соціалізму: відміну власності і права спадкоємства, «скасування» націй, відмову від патріотизму, батьківщини, сім'ї, моралі, релігії, запровадження спільності жінок і громадське виховання дітей.

Такою ж утопією виявилася заява Маркса про те, що ліквідація приватної власності і перехід засобів виробництва у суспільну власність приведе до різкого стрибка продуктивності праці, і в результаті «багатства поллються повним потоком» [4, с. 428]. Не полились. Навпаки, встановлення «суспільної» (нічийної) власності в Радянському Союзі після 1917 р. породило хаос в економіці, загальну безвідповідальність і безгосподарність, невиправдані затрати і колосальні збитки.

Соціалістичний спосіб виробництва – також міф. Подібного способу виробництва ніколи не існувало. Спроби в Росії створити його за 74 роки нічого не дали. За задумом фундаторів марксизму соціалістичний спосіб виробництва ґрунтується на суспільній формі власності на засоби виробництва. А що таке суспільна форма власності, як вона може функціонувати і як буде функціонувати виробництво при такій формі власності? Суспільної власності на засоби виробництва ніколи не існувало. Спроба на практиці створити суспільну власність в Росії дала лише один результат – державну власність, якою розпоряджався партійно-державний апарат і генсек партії. Оскільки при соціалізмі – на думку Маркса – держава відмирає, то і власник зникає. Виходить, що соціалізм ґрунтується на нічийній формі власності. Але ж сам термін «власність» передбачає наявність власника. «Суспільна власність» належить в однаковій мірі усім, тобто конкретно нікому. Така форма власності можлива у сім'ї, в племені за первісного ладу, але не можлива в масштабах країни, суспільства, бо хтось повинен дбати за неї і нести відповідальність.

У працях Маркса безліч суперечностей, а тому цитатами з його творів можна обґрунтувати будь-які і навіть цілком протилежні концепції. Не випадково і більшовики, і меншовики оголошували себе спадкоємцями Маркса та посилалися на його твори, відстоюючи прямо протилежні позиції.

Суперечності і парадокси комуністичного вчення пояснюються не лише його утопічним характером, а й тим, що його творці свідомо й досить часто різко змінювали свої погляди про «світле майбутнє всього людства» та шляхи його досягнення, вигадуючи всілякі «фази», «ступені», «принципи», «закони» й «теорії».

В радянські часи величезна увага приділялась пропаганді ідей «інтернаціонального єднання робітників». Основоположниками «пролетарського інтернаціоналізму» проголошувалися Маркс і Енгельс, а «соціалістичний інтернаціоналізм» – «одним із основних законів розвитку світової соціалістичної сис-

теми» [6, с. 294]. Однак, інтернаціоналізм Маркса і Енгельса був також вкрай суперечливий і нерідко фактично являв прояв німецького шовінізму.

Марксизм проголошувався «теорією визвольної боротьби робітничого класу», а його фундатори виступали в ролі «вождів і учителів світового пролетаріату» і навіть «вождів всього поневоленого людства». Вони називали себе творцями «теорії наукового соціалізму», тобто вченими-пророками «світлого майбутнього всього людства», яким воно має бути і як його досягти. Своєю метою вони проголосили «визволення робітничого класу від експлуатації», перетворення його в панівний клас суспільства шляхом пролетарських революцій одночасно в усіх розвинутих країнах, ліквідацію приватної власності, «скасування націй» і «об'єднання пролетарів усіх країн». «Разом з антагонізмом класів усередині націй впадуть і ворожі відносини націй між собою», – заявляв Маркс [4, с. 428]. Заради об'єднання «пролетарів усіх країн» буде «знищено національну відособленість» [1, с. 565]. Тільки після цього настане «день німецького воскресіння з мертвих». Ні митних кордонів, ні промислових суперечностей, ні національних інтересів у Європі не буде. Лише в одних німців залишиться національний інтерес – наздогнати Англію і Францію за рівнем промислового розвитку. Англійські і французькі робітники повинні бути інтернаціоналістами: їх завдання – допомогти німцям подолати відставання. Економічний розвиток буде вирівняно. Однак, Німеччина не тільки наздожене, а й випередить Англію і Францію, вважали фундатори марксизму, бо німецький «загальний розвиток» найвищий, а філософія – найпередовіша. Професор Каліфорнійського університету (США) М. Маля пише: Маркс, «як гарячий німецький патріот, бачив вихід у революції, завдяки якій його вітчизна одним великим стрибком досягне рівня Франції і Великої Британії. Більше того, він плекав місіонерську думку про те, що Німеччина перевершить обидві ці країни, коли німецький пріоритет у філософії зможе закласти наукову основу загальноєвропейської революції» [2, с. 43]. Тобто Маркс «скасовує» капіталізм, аби відкрити шлях до швидкого піднесення промисловості в Німеччині з допомогою англійських і французьких робітників.

Заради прискороного індустріального розвитку Німеччини, на думку Маркса і Енгельса, буде «знищено національність», а тому вони проголошують гасло: «пролетарі усіх країн, єднайтеся!» Однак, це гасло було голою фразою, бо ніяких конкретних шляхів об'єднання пролетарів його автори не називали. Як могли об'єднуватися робітники різних націй, мов, культур, традицій в епоху безперервних війн і панування в Європі гострої національної ворожнечі? Адже вони не могли навіть спілкуватися між собою, не знаючи мов. Крім того, автори гасла, як не дивно, не вказували ні на шляхи, ні на способи, ні на механізми об'єднання, ні на мету (крім «світлого майбутнього»), для якої повинні були об'єднуватися «пролетарі усіх країн», бо справжня мета полягала в порятунку Німеччини, подоланні її відставання.

Повним безглуздом постає пророцтво фундаторів марксизму про «скасування націй». Як вони уявляли цей процес – невідомо. Адже, якщо нації скасовуються, повинні бути скасовані національна мова, література, культура,

національні звичаї і традиції, національна психологія, бо все це і є сутність нації, чим різниться одна нація від іншої. Якщо все це буде «знищено» – якою мовою будуть розмовляти люди? За якими звичаями і традиціями вони будуть жити? А якщо все це не скасовується, то про що йдеться? Можна припустити, що під «скасуванням націй» розумілося лише усунення митних і державних кордонів (Німеччина була оточена митними кордонами і в самій країні тридцять дев'ять митних бар'єрів перешкоджали торгівлі, на кожному з них потрібно було сплачувати мито), які заважали німцям запозичити технічні досягнення англійців та французів і піднести промисловий розвиток Німеччини. Якщо цього не брати до уваги, то складається враження, що Маркс і Енгельс, продекларувавши «скасування націй», самі не уявляли, як можна «скасувати» національну мову, звичаї, традиції, культуру і т.д.

Ідея «скасування націй» залишається голою абстрактною фразою. В епоху гострих національних конфліктів і національної ворожнечі та формування в Європі національних держав заклик до «скасування націй» та «інтернаціонального єднання робітників» був утопією. Не дивно, що ніякого «інтернаціонального єднання робітників» у Європі і не відбулося ні в XIX, ні в XX ст.

Іван Франко ще в 1900 р. писав, що ідеалами інтернаціоналізму намагаються замаскувати прагнення до «панування однієї нації над іншою». Так і було в «соціалістичній» країні – СРСР, де під гаслами «інтернаціоналізму» та «дружби народів» панував «великий руский народ» і примусово нав'язувався «великий руский язык», а тих, хто протестував проти такого «інтернаціоналізму», оголошували «буржуазними націоналістами» і навіть ворогами «всього прогресивного людства» (нібито «все прогресивне людство» тільки й мріяло потрапити до патріархальної Росії в рабство) з усіма наслідками – переслідування, репресії, концтабори, розстріли.

Промовистим виявом суперечностей є життя й діяльність Маркса та Енгельса. Прийнято вважати, що вони присвятили все своє життя боротьбі за визволення робітничого класу від капіталістичної експлуатації – так, принаймні, вони самі неодноразово декларували. Але ж сам Енгельс був крупним капіталістом, експлуататором, власником текстильних підприємств у Ланкаширі (Великобританія), і обидва вони – і Маркс, і Енгельс – жили далеко не бідно за рахунок капіталу, отриманого від експлуатації робітників. Нещадно критикуючи експлуататорів, вони самі не наважилися припинити експлуатацію робітничого класу. Така думка їм і в голову не приходила, інших засобів для свого існування вони не бачили.

В добу тоталітаризму радянська пропаганда безперервно галасувала про «торжество геніального вчення Маркса – Енгельса – Леніна» та «тріумфальну ходу комунізму по планеті». Однак, з часу виникнення марксизму (в середині 40-х рр. XIX ст.) його постійно переслідували розчарування, невдачі, крах надій та очікувань. Вже 1848 рік – перший рік рожевих надій на перемогу пролетарської революції – приніс поразку і розчарування. «Геніальні передбачення» виявилися хибними. Так було і далі: оптимістичні прогнози Маркса постійно не справджувалися, а в кінці життя його очікувала справж-

ня трагедія – європейський пролетаріат втрачає революційність, а Маркс втрачає віру в пришествя «царства свободи»: в Європі комуністичне вчення нікого не цікавить.

Проект майбутнього соціального устрою в уяві Маркса і Енгельса виявився такою самою ілюзією, як і проекти їх попередників та сучасників, починаючи з Платона, Мора і Кампанелли. І кінцева доля усіх соціалістичних та комуністичних утопій однакова: вони не витримали випробування часом, а на практиці, виявилися нездійсненними і зазнали краху. В Західній Європі ніхто не спокусився на міф Маркса про комуністичний «рай». Тільки в злиденній, відсталій, неосвіченій, патріархальній Росії знайшлися авантюристи – Ленін, Сталін, Троцький та їх соратники, – які, захопивши владу в результаті державного перевороту, заходилися втілювати в життя комуністичні ілюзії, не рахуючись ні з інтересами людей, ні з жертвами.

Теорія «наукового соціалізму» виявилася утопічною не лише в силу того, що її фундатори помилялися в якомусь питанні або закликали запровадити в життя щось нереальне, як може здатися після переліку їх утопічних ідей. Головне в тому, що Маркс і Енгельс та їх послідовники проголошували принципову можливість створення такого суспільства (і закликали до цього), яке являтиме собою «стрибок в царство свободи», тобто, в якому люди, озброєні відкритими Марксом законами суспільного розвитку, маючи можливість передбачати наслідки своєї діяльності, будуть свідомо творити історію, реалізуючи ідеали свободи, рівності і справедливості, що і буде знаменувати початок «справжньої історії людства». В цьому – в наївних намірах втілити в життя абстрактні поняття, мрії, красиві слова, – а не лише в окремих хибних деталях їх вчення, полягав утопічний характер «наукового соціалізму» загалом, що і підтвердила практика «соціалістичного будівництва» в ХХ ст. у цілому ряді країн.

Чи не найбільш вагомим аргументом на доказ того, що комуністичне вчення Маркса, його ідеї пролетарської революції, диктатури пролетаріату, визвольної місії робітничого класу і т.п. застаріли і непридатні в сучасних умовах, є той факт, що в результаті науково-технічної (електронної) революції в другій половині ХХ ст. в розвинутих країнах відбулося різке скорочення чисельності робітничого класу. Всупереч прогнозам Маркса, який вважав, що в майбутньому саме робітничий клас буде складати абсолютну більшість населення, а в соціалістичному суспільстві і все населення, розвиток пішов у протилежному напрямку. В Німеччині, наприклад, «сині комірці» становлять лише 6 % від тих, хто отримує заробітну плату. В усіх розвинутих країнах чисельність промислових робітників продовжує суттєво скорочуватися і, очевидно, незабаром ця соціальна сила зникне з історичної арени або ж складатиме мізерну частину суспільства. Отже, здійснювати пролетарську революцію, щоб визволити робітничий клас, не буде кому і визволяти не буде кого. Сучасні апологети марксизму, звичайно, розуміють, що на комуністичному вченні Маркса слід ставити хрест, але примиритися з таким висновком не бажають. Марксистки в Україні, зокрема вважають, що силою здатною нині

здійснити «пролетарську революцію» є працівники офісів, тобто службовці і чиновники («офісний пролетаріат»), але не вказують кого ця «революція» буде визволяти і що це за «революція»? Абсурд подібних міркувань очевидний, як і те, що це вже не марксизм.

Не менш важливим є і той факт, що докорінні зміни, які відбулися в розвинутих країнах ХХ ст., забезпечили високий рівень добробуту і культури всього населення, в т.ч. і робітників, саме в тих країнах, про які Маркс у «Маніфесті комуністичної партії» писав, що буржуазія не здатна забезпечити робітникам навіть рабського рівня існування.

Отже, потрібно визнати, що комуністичне вчення зазнало повного краху і жодне із пророцтв й «геніальних передбачень» його творців не збулося.

Висновок напрошується простий: для кожної епохи характерні свої уявлення про ідеальний суспільний устрій. В епоху Маркса і Енгельса та їх сучасників соціалістів-утопістів не могло бути іншої уяви про щасливе майбутнє. Але в ХХ ст. їх «геніальні наукові передбачення» виглядали наївними й примітивними для цивілізованих країн і могли сприйматися лише в патріархальній Росії, де панувала міфологічна свідомість. Так само і сьогодні. Лише у відсталих країнах Азії марксистський «науковий соціалізм» проголошується «прапором епохи» – КНР, КНДР, В'єтнам, Лаосі та ін. В розвинутих країнах існує своє бачення ідеального устрою суспільного життя, яке вже не має нічого спільного з «науковим соціалізмом» Маркса і Енгельса.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енгельс Ф. Свято націй у Лондоні // К. Маркс, Ф. Енгельс. Твори [текст] : у 50 т. – К. : Держполітвидав УРСР, 1958–1985– .– Т. 2 : Вересень 1844–лютий 1846 / Фрідріх Енгельс. – 1958. – С. 562–573.
2. Маля М. Радянська трагедія : історія соціалізму в Росії 1917-1991 : [текст] / Мартін Маля ; [пер. з англ. А. Д. Гриценко та ін.]. – К. : Мегатайп, 2000. – 607 с. – (Європейська історія).
3. Маркс К. Злиденність філософії // К. Маркс, Ф. Енгельс. Твори [текст] : у 50 т. – К. : Держполітвидав УРСР, 1958–1985– .– Т.4. – 1959.– С. 152–172.
4. Маркс К. Маніфест комуністичної партії // К. Маркс, Ф. Енгельс. Твори [текст] : у 50 т. – К. : Держполітвидав УРСР, 1958–1985– .– Т. 4 / Карл Маркс, Фрідріх Енгельс. – 1959. – С. 405–441.
5. Маркс К. Критика Готської програми // К. Маркс, Ф. Енгельс. Твори [текст] : у 50 т. – К. : Держполітвидав УРСР, 1958–1985– .– Т. 19 : Березень 1875–травень 1883 / Карл Маркс. – 1964. – С. 11–32.
6. Философская энциклопедия [Текст] : в 5 т. – М. : Советская энциклопедия, 1960–1970– Т. 2 : Дизъюнкция – Комическое / [ред. Ф. В. Константинов]. – 1962. – 576 с.
7. Франко І. До історії соціалістичного руху / Іван Якович Франко. – Філософська і соціологічна думка. – 1990. – №11. – С. 68.